

.....

"A "romániai magyarságról" ma már csak idézőjelben érdemes beszélni. Nem tudhatjuk ugyanis, hogy ki, hol, milyen mértékben "romániai magyar". Vannak ugyan szép számmal pontosan definiálható terek, idők és optikák, amelyekbe belehelyezkedve úgymond egy-egy "romániai magyar" vagy valakinek a "romániai magyar" volta megragadható. De ezek a konstruálások kezelhetetlenül sokfélék, átmenetiek, korlátozott érvényűek, igen sokszor pedig hamis nyelvi építmények. A fentről rájuk borított kvázi-nemzeti szlogen (Mi, a "romániai magyarság") nem csupán eltakarja a kezelhetlenné vált sokarcúságot, hanem a bármilyen irányú konstruálás esélyeit is folyamatosan csökkenti."

(Bíró A. Zoltán)

romániai magyar elit

Az itt közölt esszét Bíró A. Zoltán 1993 júniusában írta, majd vitaanyagként elküldte húsz romániai magyar értelmiséginek. Bíró írásából és a július közepéig beérkezett tíz hozzászólásból Rostás Zoltán egy százötven példányban kinyomtatott, informálisan terjesztett kis füzetet szerkesztett (Interdialog Füzetek I.). Bíró írását — hozzászólásokat kérve — szerkesztőségünk is elküldte egy tucatnyi magyarországi társadalomtudóshoz, akik közül azonban érdemben senki nem reflektált a szerző gondolataira. Ezért úgy döntöttünk, hogy a romániai magyar értelmiségiek hozzászólásait sem adjuk közre, hiszen célunk éppen a két országban élők közötti kölcsönös diskurzus elősegítése lett volna.

.....

Biró A Zoltán*

Valami történiik

Szemponok a romániai magyar elit tagolódásának értelmezéséhez

A "romániai magyarságról" ma már csak idézőjelben lehet és érdemes beszélni. E posztmodernnek tűnő gesztust korántsem az értelmezői önkény hívja életre, hanem egy olyan kérdéssor, amelynek minden egyes tagjára csak mulékony és esetleges válasz adható. Nem tudhatjuk ugyanis, hogy ki, hol, milyen mértékben "romániai magyar"! Vannak ugyan szép számmal pontosan definiálható terek, idők és optikák, amelyekbe behelyezkedve úgy mond egy-egy "romániai magyar" vagy valakinek a "romániai magyar" volta megragadható. De ezek a konstruálódások kezelhetetlenül sokfélék, átmenetiek, korlátozott érvényűek, igen sokszor pedig hamis nyelvi építmények. A mindennapi élethelyzetek, kapcsolatformák, magatartásminták, identitások sokasága pedig egyszerűen nem "romániai magyar". A fentről rájuk borított kvázi-nemzeti szlogen (Mi, a "romániai magyarság") nem csupán eltakarja a kezelhetlenné vált sokarcúságot, hanem a bármilyen irányú konstruálódás esélyeit is folyamatosan csökkenti. Az idézőjel aktuálisabb, mint valaha. A "romániai magyar" ma egy elitréteg látszólag roppant komolyan vett társadalmi játéka, s mint minden igazán fontos játékhoz, az időtlenítő idézőjel feltétlenül szükségeltetik. Ami a két idézőjel közé esik, azt átmenetileg ki kell merevíteni, átlátszó burokba fogva közép-

* Biró A. Zoltán Csíkszeredában élő kutató. Néhány évvel ezelőt Szeredában munkatársaival együtt megalapítja a Kommunikációs Antropológia Munkacsoportot (KAM), melynek azóta is meghatározó személyisége. "A KAM non-profit jellegű munkacsoport. Keret, amely anyagi, információs valamint eszközellátottsága révén lehetőséget nyújt az antropológiai kutatás iránt érdeklődőknek arra, hogy ezt a keretet felhasználva tudományos kutatómunkát folytathassanak. (...) A Munkacsoport keretén belül a tudományos kutatómunka mellett intézményi munka is folyik. Ide sorolható: negyedévi szakfolyóirat szerkesztése és kiadása; oktatási formák szervezése; szakmai tanácskozásokon, konferenciákon való részvétel, illetve szakmai tanácskozások szervezése; információk forgalmazása; a tudományos élet szervezése; publicisztikai tevékenység, évente egy idegen nyelvű Bulletin kiadása". (Részlet a KAM 1992-es beszámolójából). (H.M.)

kitenni. Minden körülötte forog, de nem nyúlhat hozzá senki. Legalábbis mindaddig nem, amíg a megkezdett játékot az arra kiválasztottak le nem játsszák, s amíg a játékot lezavadván nem érkeznek kiegészítést arra, hogy a társadalmi játék középpontban levő tárgyát újradefiniálják. Úgy tűnik, hogy a társadalmi játék által megkívánt permanens lebegtetés még jó ideig elhúzódik, bár el lehet mondani azt is, hogy az egyes játszók ideje egyre rövidebb, a téték volumene pedig egyre változóbbról. A kérdés most már csak az, hogy lehet-e beszélni erről a posztmodern gesztusokkal is operálni tudó, de lényegesen feudális tulajdonosi attitűdökkel jellemezhető elittről. S ami talán a legfontosabb: van-e még mindig elég ereje ennek az elitnek ahhoz, hogy az ő játékaról szóló értelmező beszédtől (végeredményben egy most formálódó másik játéktól) megvonja a társadalmi legitimitást? Kérdések, amelyekre az értelmezői attitűdnek teret nyújtó fórum híján, illetve az értelmező beszédre vállalkozók körének nem ismerése miatt egyelőre nehéz lenne válaszolni.

1. Csendes forradalom?

A változás elindult. A jelek még szórványosak és bizonytalanok, de számuk egyre nő. Nem könnyű észrevenni, inkább érezni, mintsem felmutatni lehet őket. Tulajdonképpen csak annyi történt, hogy egyik napról a másikra megváltozott a keddözetlen, pragmatikus, pátozszmentes nyilvános beszéd közéleti súlya. Más gyakorisággal, más felhangokkal, más helyeken, más méretekbe és más értelmezéseket ébresztve hangzanak el az ilyen szövegek. Természetesen eddig is voltak pragmatikus, pátozszmentes eszmefuttatások vagy kijelentések. De vagy a rejtejt (alsó) nyilvánosságban hangzottak el a mindennapi beszédalkalmak során, és ezért eleve nem kelthettek komolyabb figyelmet, vagy sikerült bejutniuk a nagyobb nyilvánosságba, s ott jelentéktelenedtek el részint a kontextus, részint az elsőpró támadások miatt. Most viszont az ilyen jellegű szövegekhez már egyre fokozottabb mértékben hozzárendelődik a társadalmi érvényesség címkéje.

E jelenség legszembeütőbb példáit az újságokban közölt olvasói levelekben tapasztalhatjuk. A korábbiakhoz képest sokkal rámenősebb az olvasói levelek hangvétele, s természetesen a szó szoros értelmében véve pragmatikusabb. Nyilván előfordulhattak korábban is ilyen hangvételi levelek, de figyelemre méltó tény, hogy ma meg is jelennek. Az újságírók még nem írnak ugyan ezen a közvetlen, pragmatikus nyelven, de az ilyen leveleket előszeretettel "beszerkesztik" a lapba. Ennél még szembeütőbb változás viszont az, hogy érezhetően megváltozott (rámenősebb és pragmatikusabb lett, bár nem annyira, mint az olvasói leveleké) a mindig szélkakas módjára forduló "profi" kommentátorok hangvétele. A helyi és országos lapok, rádióműsorok e sokat megért és sokat próbált hangadóinak a "stílusváltására" már csak azért is érdemes odafigyelni, mert ezeknek a profi közvéleményformálóknak bizonyítottan jó orruk van a várható "szélfuvallatok" fölismerésére. Pedig — mondhatnánk — valójában nem történhetett nagy dolog. Az RMDSZ brassói Kongresszusára összegyűlt néhány száz honi és külföldi résztvevő, s választottak Markó Béla személyében új elnököt, elfogadtak egy nyilvánosságra sem hozott határozatot. Vajon csak ennyi történt vagy sokkal több? A társadalmi nyilvánosságban tapasztalható magatartásokat figyelve az utóbbi változat mellett kell maradnunk. A fordulatot — hason-

.....

lőan más kelet-európai változásokhoz — nem a Kongresszus tette meg, hanem csupán a hordozó közeg szerepét töltötte be. A lényeges dolog ugyanis nem az, ami történt, hanem az, ami a kongresszus alkalmával nem történt meg! Az igen-igen zajos előkészület, a szinte végsőkig kifutott személyeskedő és patetikus szópárbaj, a megfogalmazott várakozások serege stb. tulajdonképpen nem a Kongresszust készítette elő, hanem generált egy olyan potenciális (levegőben lógó) eseményt, amely alakulásának módja révén vagy—vagy típusú döntést hoz: vagy legitimálja és általános társadalmi érvénnyel látja el a népnemzeti diszkurzus itt és most számunkra járhatóan tartott nemzetiségi változatát a hozzá tartozó patetikus nyelvezettel, megkérdőjelezhetetlen szerepekkel, autoriter struktúrákkal és többé-kevésbé heláthatalan kezdeményezésekkel, vagy... nem teszi meg ezt! Bejött a második változat, s ez a "nem történés" sokkal lényegesebb változás, mint amilyennek első pillantásra látszik. A Kongresszus — mint társadalmi esemény — lefutási módja, s ebben az új elnök személyének jelképes értékű kijelölési gesztusa azt az üzenetet közvetíti, hogy valaminek vége van, valami nem fog megtörténni. Vagy legalábbis valami ettől kezdve lefele tartó ágba kerül. Hogy miről is van szó, az a mindennapi tapasztalatok nyelvén nem fogalmazódik meg, s talán nem is tud megfogalmazódni. De érzékeljük, hogy vannak lehajtottabb és felemeltbb fejek, s a brassói Kongresszus előtt mindezt mintha fordított szereposztásban láttuk volna. Az a benyomásunk, mintha valamiféle szerepcsere kezdődött volna el. Egy sok-sok éve begyakorolt, beavatottaktól és szimbolikus súlyú személyektől ellesett beszédmód, viselkedési eszköztár, érvrendszer mintha talajtalanná vált volna. Akik csak ezt a többes szám első személyben formálódó, monológ típusú beszédmódot gyakorolták, azok elbizonytalanodnak, lassan háttérbe húzódnak vagy érdekvédelmi klikkeket alakítanak ki. Bár a "fentiek" még úgy beszélnek ezen a nyelven, mintha mi sem történt volna, az e beszéd holdudvarát alkotó réteg ezen a nyelven egyre ritkábban szól. Lehetősége nyílt más beszédmódokra, és ezzel elszakadt egy roppant erős gát. A patetikus Mi-monológ egyeduralmának megtörése után lehetőség nyílik sok mindemre, mert nincs többé az "egyetlen" beszédmód, amely teljes határozottsággal vonhatná meg a neki nem tetsző cselekedetektől a legitimációs lehetőséget. Az alternatív cselekedetekhez ma már potenciálisan alternatív beszéd kapcsolódhat, s ez az "egyetlen" diszkurzus uralmának alkonyát jelenti. Lassú, de biztos léptekkel jön egyfajta káosz. Elgondolások lesznek, de nem lesz elegendő társadalmi érvényességük, és a népnemzeti diszkurzus hatalmának folyamatos érvénytelenedése okán arra sem nagyon lesz mód, hogy az éppen soros nemzetiségi hatalom (központi, helyi, politikai, közéleti stb.) az elképzeléseit érvényre juttassa. A használható kompetencia is roppant kevés lesz az elkövetkező időkben, de igazán az a szaktudás fog hiányozni, amely a létező kompetenciáknak társadalmi érvényességet tudna szerezni. A "nemzetiségi" hatalmi szó, illetve az ezt a szót hordozó viselkedésmód folyamatos elérvénytelenedése lényeges változást hoz: a magunk építette, több éve már csak nehezen toldott-foldott darabok kötőanyaga meglazult. 1989 ezt a burkot nem érintette, most viszont repedezni látszik. Valahol döntést hoztak arról, hogy ennek a buroknak az életben tartása (és egyre inkább külső forrásokból való táplálása) valahol, valakiknek már nem célravezető vagy egyszerűen túl sok időbe, energiába, pénzbe kerül. Beintettek hát, s ami saját erőnkől az elmúlt három év alatt nem sikerült, az most szinte egyik napról a másikra megtörtént. Úgy tűnik, hogy — a más változásokhoz hasonlóan — ezúttal is az ismert forgatókönyv szabályai érvényesek: egyelőre elegendőnek látszik az

.....

önmagát egyre valószínűbbül felpörgető "nemzeti" folyamat váratlan felfüggesztése, s ugyanakkor a belső mozgási pályák teljes nyitvahagyása. Lecsavarták a gázt, mielőtt a fazék tartalma kifutott volna, de esélyt adnak arra, hogy ami a fazékban van, az egy átmeneti időszakban úgymond kirottyogja magát. Nos, rajtunk a sor. Sok mindent ki lehet próbálni, sok mindent el lehet kezdeni, de a sikeres véghezvitelhez a legtöbb esetben meg kell szerezni a társadalmi hitelt. Egyre kevésbé fog működni az a saját hatalmi szó, amely a különböző kezdeményezésekkel szemben kényszerítő eszközöket vethetne be, s amellyel a neki tetsző cselekvés sikertelen volta sokáig elfedhető lenne. Számonkérések lesznek, talán nem is kevés, s természetesen igen kemény formában artikulálódó érdekelletétek. Jön — egyelőre áttekinthetetlen és kezelhetetlen káosz formájában — a "nemzetiségi" demokrácia és pluralizmus. Beszélőnek és cselekvőnek azonban egyvalamire vigyázni kell: ne fogjanak bele olyasmibe, amiből — a ránk figyelők véleménye szerint — "nagy baj" lehet. Ettől a körülöttünk állók mániákusan félnek. A többi egyelőre — a mi dolgunk. Nekik nem sietős, nekünk pedig van bőven rottyogtatnivalónk, amíg a dolgok a helyükre kerülnek. Egyelőre ugyan nincs sok türelmünk hozzá, de majd beletanulunk. Különösen akkor, ha tudomásul vesszük, hogy a minket ért változást egy nem is túlságosan bonyolult döntésnek köszönhetjük: abban a kontextusban, amelyben magunk is leledzünk, a bajkeverést egyelőre nem finanszírozzák. Amennyiben így van, ez talán már elég ok számunkra ezen a zavaros ezredvégen, hogy átmenetileg és visszafogottan optimisták legyünk. De intő jel arra is, hogy figyeljünk magunkra. Mindezt a "nemzetiségi elit" meglehetősen jól érzékeli, hiszen az érkezett "megbízást" komolyan véve magyszabású társadalmi játékba kezdett. S erről már nagyon sok mindent el lehet mondani.

2. RMDSZ — centralizációs törekvések

A brassói Kongresszus gyökeresen átalakította az RMDSZ szerkezetét¹, s ezzel közvetett módon ugyan, de igen határozottan befolyásolja a "romániai magyar" elit további tagolódását. Az RMDSZ-re tehát kiemelten figyelni kell, de nem mint intézményre, hanem mint igen paradigmátikus társadalmi jelenségre. A felszínen a mindenkor RMDSZ-esernyő újabb látványos kibomlása látszik, egy újabb és minden korábnál szélesebb ölelésű nagy összefogás (minden szervezetet, sőt pártokat is hajlandó magába foglalni), a mélyben azonban az elit erőteljes tagolódását jelző erővonalak egyre pontosabban nyomon követhetők. Ha metaforikusan akarunk fogalmazni, akkor azt mondhatjuk, hogy ma kísérlet történik az elmúlt 25 év legnagyobb és legtökéletesebb "romániai magyar" intézményének létrehozására, és ezt a kísérletet nagyon sokan komolyan is gondolják. Ez a centralizációs kísérlet azonban csak jelentős kompromisszumok árán lehetséges, s ezek a kompromisszumok tulajdonképpen szabad utat adnak az igen sokféle tagolódási pályáknak. Olyan pályák alakulnak ki, amelyek egy idő után intézményeket konstruálnak, s ezek nem lesznek majd egyetlen esernyő alá betuszkolhatók még álkompromisszumok árán sem. Ezt a kettősséget közelebbről is szemügyre kell vennünk, különösen annak az első tagját, a mai centralizációs tendenciát, amely ma kétségkívül a holnapi folyamatok ellen is dolgozik

.....
(bár meglehetősen eredménytelenül). A centralizációs kísérlet azonban a "romániai magyar" elit társadalmi játékanak ma kulcsfontosságú eleme

a. A brassói Kongresszus után "elnökség", "parlament", "kormány" jött létre, sőt ha minden jól megy, akkor előbb-utóbb egy igen széles alapozású érdekegyeztető tanács is alakul majd. Ebben az "állam az államban" játékban minden új struktúra tulajdonképpen legitimációs gondokkal küzd, hiszen egyéb nem történt, csak az, hogy kitalálván az új szerepstruktúrát, az elit tagjai kölcsönösen megválasztották és formálisan legitimálták egymást. A "nép" legitimációja úgymond hiányzik. Ezt több tisztségviselő emlegeti is, holott mindenki jól tudja azt, hogy a "romániai magyar" igazán nem szokott kontesztálni sem személyeket, sem struktúrákat. Egyszerűen csak arról van szó, hogy a különböző struktúrákhoz tartozók — elfeledkezve a "nagy szereposztás" közben kötött alkalmi alkukat — egymást nem tekintik legitimnek. Magyarán: nem bíznak abban, hogy a másik megmarad a neki jutott keretek között, nem mindig ismerik el a keretek révén felállított hierarchiákat, s halogatják a keretek és szerepek közti kapcsolatok játékszabályainak végleges rögzítését. Leginkább legitimnek az "elnöki" struktúra látszik, bár a román parlamentben ülő RMDSZ-csoport, ha csendben is, de még sokáig fogja kontesztálni az elnöki struktúrát. Kevésbé legitim a "parlament", elsősorban a feladatok pontos rögzítése híján, valamint az ebből fakadó identitászavar okán. A legnagyobb legitimitáshiánnyal viszont a "kormánynak" kell megküzdenie. Új struktúra, és létezése csak akkor igazolható, ha dolgozik, ha működik, ha kormányoz. Az "elnöki" és a "parlamenti" struktúra számára elegendő annak felmutatása, hogy léteznek, a "kormány" viszont mindenáron működni akar. Ez az akarat pedig a meglehetősen csendes "nemzetiségi" társadalomban még igen sok zavar forrása lesz. S nemcsak működnie kell, hanem még hozzá gyorsan kell eredményeket elérnie. Újszerűségéhez tartozik az is, hogy meg is bukhat. Nem adatik meg számára a vegetálás lehetősége, vagy sikeres lesz, vagy lecserélik. Eredményt gyorsan felmutatni pedig csak erőteljes centralizációval lehet. Felülről lefele kell építeni, erőltet ütemben sosem volt alstruktúrákat teremteni, a kapcsolatokat és szerepeket erőteljesen formalizálni, s ami az elképzelések sorában nem illik bele, azt kizárni. Mindezt nyilván a minden hasonló helyzetben előcítált, úgynevezett működőképesség jegyében. Próbálkozás rendeletekkel és rendelkezésekkel, a hatalomra való hivatkozás és a bizalmas, személyes meggyőzés, az élre állás és nem rejtett manipulálás — minden ilyen eszköz megengedett a működőképesség látszatának megteremtése érdekében. S mindezt olyan személyekkel az élvonalban, akiknek sem az "elnöki" struktúra, sem pedig a külön erőtelnyezőt jelentő román parlamenti csoport szemében nincs szimbolikus súlya, s akiknek — e nézőpontból — tulajdonképpen nem nagyon volt joguk ezeknek a pozícióknak az elfoglalására. Ehhez járulhat még a rövidesen jelentkező szélesebb alapú kontesztáció, amely nem csupán a centralizációval helyezkedik szembe (ezt teszik majd a helyi tanácsosok), hanem a "kormányok" mindenkori idegenségét alapul véve ezt a "saját kormányt" is rövid úton, szimbolikus eszközökkel idegenné teszi.

Nyilván senki nem mondja azt, hogy nincs szükség "kormányra". De senki nem tudja pontosan, hogy miképpen kellene működnie. A "kormány" centralizációs gesztusai természetesek, mert túlélésének ez az egyetlen módja. De természetes az is, hogy minden struktúra igyekszik majd kibújni a centralizáló gesztusok hálójából. Mint ahogy az is természetesnek tekinthető, hogy a "kormány" lassan negatív viszonyítási ponttá válik.

.....
Ehhez a " kormányhoz", mint negatív példához viszonyítva definálódik majd az a tudás, hogy milyen is kell legyen egy " jó kormány". A kelet-európai közéleti szerepek mivoltát jobban érzékelő dörzsöltebb elit nyilván nem sietett egy-egy ilyen "kormány szerep" elfoglalására. Majd a második, harmadik felállásban! Addig is a centralizációs kísérleteknek lehetőleg mindenhol betartanak, s ha ki is épül formálisan az elmúlt 25 év legnagyobb és legtökéletesebb " nemzetiségi" intézménye, a benne résztvevők számára a belső pozíciók szilárd körülhatárolása, az önállósodni képes belső intézmények építése sokkal fontosabb lesz, mint a nagy egész működtetése. A felszín a nagy közös építmény mellett szól. A részvétel módja viszont a belső tagolódás erőteljes és visszafordíthatatlan jellegére utal

b. A belső folyamatokat legjobban a szereposztás mikéntje mutatja. A Kongresszus előtti szereposztás csak formális volt. Csak a működési keretet definálta, a tennivalókat már nem. Lehetett valaki képviselő, országos vagy helyi vezető, a tennivalóit ő maga határozta meg, s a számonkéréstől nem kellett tartania. Kapott egy terepnumot, amelyet a saját elképzelése szerint élhetett be, építhetett ki. Foglalkozhatott azzal is, amivel névlegesen megbízták, de építhette tervezett közéleti szerepének biztos alapjait vagy akár gazdasági vállalkozását is. Az ekkor kapott terepnum az RMDSZ név és szerep által nyújtott szimbolikus tőke sokféle konvertálására nyújtott lehetőséget. Ezt a konvertálási gyakorlatot, mint társadalmi gyakorlatot, feltétlenül jó lenne elemezni, hiszen igen sok információt tartalmaz az elit 1989 előtti helyével és társadalmi súlyával kapcsolatban. A Kongresszus kényelmetlen fordulatokat hozott a konvertálásra specializálódott, az egyéni életpályákat vagy a kis birodalmakat építgetők számára. Ha nem is sikerült elérni azt, hogy a terepnumok szétesztását egy központi mag vegye kézbe, magát a szétesztás módját sikerült valamelyest szabályozni. Mégpedig kettős értelemben: egyrészt a Kongresszus után osztott szerepek sokkal pontosabban körvonalazottak, mint annak előtte, másrészt az egyes szerepekhez egyre több konkrét feladat rendelődött (néhol feladatki jelölés, máshol lehetőségek megvonása formájában). Az új szerepek tulajdonosainak valami keveset már tenniük kell, s ugyanakkor már nem tehetnek bármit.

Ez a strukturális szigorítás végső soron azt eredményezi, hogy az RMDSZ név és szerep által nyújtott szimbolikus tőke egyre korlátozottabb mértékben konvertálható tetszőleges célokra. Ezért a területi és országos vezetésből, illetve a vezetések környékéről (és ez az utóbbi talán lényegesebb, mert ezek a "körülállók" jelentették a káderutánpótlást) sokan eltűntek. Maradt néhány ember, aki hivatalos politikusnak vallja magát, maradtak az eddig mellőzött és frissen befogott, mindig idealista értelmiségiek, valamint maradtak az érdemleges mennyiségű konvertálásokra mindig képtelen "holdudvar" hangosabb tagjai, akiket akár balekoknak is hívhatunk, s akikre a közeljövőben helyi szinten vezető pozíció vár. Ez az utóbbi réteg várhatóan nem csak struktúraépítésre képtelen, hanem a struktúrafenntartás gondját is igen nehezen tudja megoldani. Egy ilyen átrendeződés után a kisvárosi szervezetek a falusi szervezetek mintájára válnak működésképtelenné, jobb esetben a tevékenység népművelő feladatok ellátásában merül ki

Ez a szerkezeti leépülés a centralizációs tendenciák nyomán várhatóan felgyorsul, ezért a "kormány" hamar eljuthat abba a helyzetbe, hogy nem lesz sem információs, sem végrehajtó struktúrája. Ezért ezeket a szerepeket megpróbálja majd a helyi tanácsosokból létrehozandó helyi "parlamentekre" átruházni, azokra az emberekre, akik igen sok helyen

.....
csak most ébrednek rá arra, hogy ők tulajdonképpen RMDSZ tanácsosok (tudniillik ráébredtük őket).

A szerkezeti eljelentéktelenedés mögött egyértelműen a "romániai magyar" elit belső tagolódása áll. A nagy egészen belül vagy azon kívül erőteljes struktúraépítés folyik, és mindez sokkal fontosabb, mint a nagy egész működtetése. A "kormány" centralizációs kísérletei gyorsítják ezt a folyamatot. Különösen jól látszik ez az alapítványok megerősödésében, amelyek a maguk során mind-mind alternatív struktúraépítő szerepeket is felvállalnak. Legfeljebb még nem hirdetik ezt, de következetesen teszik, s ezek az új struktúrák várhatóan képesek lesznek arra, hogy akcióikhoz, ideológiájukhoz ők maguk teremtsenek — a paterikus nemzetiségi diszkurzust igénybe nem vevő — legitimitást. A sikeresnek induló szerveződés mögött ugyanakkor ott van az RMDSZ meglehetősen sajátos káderpolitikája is. Mint intézményes érdekképviselői struktúra, az RMDSZ az indulás évében a kádereit nem kiválogatta és munkába állította, hanem — paradox módon — megjutalmazta. Mintegy önmagából adott szabad felhasználásra egy-egy részt azoknak, akiket egy igen szűk körű elit az adományra érdemesültnak tartott. Ez a feudális gesztus azon a hiten alapult, hogy a megajándékozottak a kapott feudum többszörösét hozzák létre (ami így is történt), és így majd egy nagyobb és tökéletesebb egész áll össze (ami korántsem így történt). Gyakorlatilag mindenki visszaélt a kapott adománnyal, s ma addig menősen hálátlan, hogy a mozgástér korlátozását érezve egyszerűen félreáll. A nagy egészhez való tartozás szálait a birtokosok ma új, más csomópontokhoz bogozzák. A "nemzetiségi" szimbolikus vagyon szétosztódása lassan a vége felé közeledik.

3. A szakértőkről

Az RMDSZ-struktúrák kialakítása után egyre gyakrabban hangzik el, hogy szakértőkre lenne szükség. Ez az óhaj többször megfogalmazódott a brassói Kongresszus előtt is, de többnyire csak divatos szlogenként. Most azonban az RMDSZ-vezetők, sőt a Civitas Alapítvány vezetői is úgynevezett nemzetiségi kutatóintézet létrehozásának igényéről beszélnek. Okkal tehető fel a kérdés, hogy milyen szakértőkre is lenne szükség, illetve — hogy még pontosabban fogalmazzunk — miféle szakértői tudás jönne jól ma a kutatóintézetet szorgalmazóknak. Azt a kérdést, hogy vannak-e az ilyen munkához kellő számban, kellő jártassággal rendelkező szakértők, föl sem kell tennünk, hiszen mindenki tudja, hogy nincsenek, s a tervezett intézetek legjobb esetben is jó ideig csak a szakértővé nevelődés keretei lehetnének.

De vegyük sorba akárcsak egy áttekintés erejéig a szakértők utáni óhaját kitermelő/éltető feltételeket. Ami a leginkább nyilvánvaló: az elit ma még meglehetősen pontatlanul tudja elmondani azt, hogy mit is kíván tenni a sajátjának vallott szűkebb társadalommal. Elveket, célkitűzéseket bőven megfogalmaz, de érvelésekre, részletes elgondolások kifejtésére nem képes. A tennivalók stratégiai átgondolásának és pragmatikus jellegű fölvezetésének képessége gyakorlatilag hiányzik. Ez a hiány nyilván zavarja az elitet az itthoni szereplési alkalmakban is, hiszen a nemzetiségi demagógia szókincse nemcsak elkoptatott, hanem annak használatát néhány nagy név gyakorlatilag ki is sajátította magának. Jó lenne

.....

vége valami "okosat", "újszerűt", "értelmeset" mondani, amire jobban figyelnek, s ami a kompetencia létezését is igazolja. De jóval nagyobb szükség lenne ilyen új megnyilatkozásokra a kifele irányuló kapcsolatokban (különösen a bizalmas kapcsolatokban), amelyekben a politikai, gazdasági, erkölcsi stb. támogatásokra irányuló kéréseket egyre komolyabban meg kell indokolni. Mind a kapcsolatépítésekben, mind pedig a kérések során az elit azon tagjainak van várhatóan egyre nagyobb előnye, akik nem csak elveket és célkitűzéseket sorolnak fel, hanem értelmezni is tudják az itthoni helyzetet, az itthoni világ jó ismerőiként profi módon tudják felvezetni a kérést. Ehhez pedig feltétlenül szükséges az itthoni társadalomról való tudás, még pontosabban, az itthoni társadalomról való beszélni tudás. De ugyanez a beszélni tudás nagyon jól jönne az egymással folytatott politikai vitákban is, ahol az egyéni és a platformpozíciók megerősítését jelenthetné.

Az elit ma nem rendelkezik ezzel a tudással, és a nagyvilágba kilépve kényelmetlen számára a felfedezés, hogy máshol a közéleti személyiségek profi módon beszélnek a saját társadalomról. Sőt, néha még a mi társadalmunkról is. Előnyös lenne tehát az elitnek, ha két dolog egy csapásra megoldódna. Először is: ha igen rövid idő alatt (lehetőleg azonnal) előállítódna a saját társadalomról való érvényes vagy annak látszó tudás. Másodsor: ha ez a tudás gyorsan lefordítódna megtanulható/utánozható formákba, lehetőleg a legfontosabbnak ígérkező tételek, formulák kiemelésével. Az elit politikai kultúrájának alacsony színvonalát mutatja, hogy akut legitimációs krízis esetén valamilyen készen tálalt nyelvezetben keresi a megoldást, s nem nyelvezetteremtési kísérletekben. Az út viszont mindenképpen járható. Ezt igazolja azoknak az értelmiségieknek a politikai karrierje, akik rendelkeztek a társadalomról való újfajta beszélés képességével. Gyorsan az élvonalba kerültek, más kérdés, hogy meddig tudtak/tudnak ott maradni.

Szakértőkre tehát korántsem azért volna szükség, hogy döntéshozatalokat készítsenek elő, vagy éppenséggel stratégiai elképzeléseket dolgozzanak ki, hanem csupán azért, hogy rövid idő alatt és viszonylag megtanulható módon mondják el azt, hogy "mi van itt". A jelenlegi helyzetben talán azt is lehetne mondani, hogy szerencsére nincsenek meg a kívánt szakértők, hiszen amennyiben kiszolgálnák az elit akaratát, akkor a társadalomról való adekvát beszélés nyelvtanának és szókincsének a gyors felkínálásával oly módon tennék lehetővé az identitáskrízissel küszködő elit önlegitimációját, hogy az amúgy is bűvópatakszerű és lassú ideológiai kijózanodás hosszú évekre ismét háttérbe szorulna. Ettől azonban számos ok miatt nem kell tartanunk. Elsősorban azért nem, mert az óhajtott szakértői tábor nincsen sehhol. Oly mértékben nincs, hogy egy-egy jelentős közéleti személyiségnek még megbízható és jól érvelő hivatali bértollnokot is nehéz találnia, nemhogy kész magyarázatokat szállító képzett ideológust.

A fentebb elmondottak korántsem jelentik azt, hogy a jelen pillanatban nem volna célszerű termelni a társadalomról való tudást. Amennyiben ugyanis ez a tudás szakmai kritériumok alapján termelődik, vagy megtörténik a lefordítása, de kritikai szemszögből, akkor ez a tudás már az elit számára sokkal kevésbé kiaknázható. Nem véletlen, hogy ma az elit a saját társadalomra irányuló kutatásokat közvetett formában sem támogatja, s természetesen a termelődött tudás kritikai felhasználásának kísérleteit sem. Az előbbit azért nem, mert túlságosan hosszú távú befektetés lenne, az utóbbival szemben pedig érthető az elit fenntartásai, mert az értelmezésbe ő maga is folyton belekerül. Az alap kutatások közvetlen vagy közvetett támogatásának halogatása viszont kevésbé érthető, mert ezzel

csak elodázódik annak a szakértői gárdának a kialakulása, amelynek a jövőben minden bizonnyal lennének megvásárolható eredményei és személyiségei. Összegezőképpen az mondható el, hogy fölhasználható tudást gyorsan szállítani tudó szakértői gárda híján az elitnek pillanatnyilag le kell mondania erről az igen hatékonyan ígérkező legitimációtermelési lehetőségről. Az elit az igényt megfogalmazta, a fölhasználási lehetőséget is fölismerte, de a tudás megtermelésének eszközeit nem szerezheti meg.

E gondolatmenet keretében még ki kell térnem egy olyan jelenségre, amely a szakértői gárda kialakulását még abban az esetben is hátráltatni fogja, amennyiben az elit úgy dönt, hogy a szakértőjelöltek számára intézményes kereteket hoz létre. Ez a hátráltató tényező egy sajátos hiányjelenség, amely egyelőre nem tűnik kiiktathatónak. Ennek a hiánynak a lényege a következőkben ragadható meg: a "a romániai magyar társadalomban" 1989 után nem történt váltás nyelvpolitikai síkon. Ma az elit hangosan mondja ugyanazt, amit korábban rejtett alkalmakkor mondott, explicit formában hirdeti azt, amit 1989 előtt utalásokba kellett foglalnia. Az egység grammatikája alapján szótt nyelvi viselkedésminták természetesen 1989 után sem adhattak teret belső nyelvpolitikai küzdelmeknek, sőt, valamirevaló újítási kísérleteknek sem. Ezt a hiányt ma nagyon sokan érzik. A politikai-közéleti erőter a különböző érdektérmentén egyre határozottabban próbál tagolódni, de krónikusan hiányoznak a "nyelvteremtők", s nyelvi eszközök híján a társadalmi nyilvánosságban a küzdelmeket nem lehet megvívni. Az elit tagjai részint nem tudják, részint nem is nagyon merészelik egymást megnevezni sem, nemhogy egymást értelmezési keretekbe foglalni. Vannak szép számmal harsány, kizáró vagy bekebelező jellegű megnevezések, de ezek efemer jellegűek, s egyébként is gyorsan személyes síkra tevődnek át. Strukturáló erejük gyakorlatilag nincsen. Ha jelentkeznek is néha új definíciókkal kísérletezők (ők még csak "szóteremtők"), jelenlétük a nyilvánosság terében súlytalan, s címkéiket a címkézettek könnyedén rázzák le magukról. Az egység nyelvén beszélők pedig nyilván nem szorgalmazzák az alternatív nyelvteremtést, s még kevésbé a nyelvpolitikai küzdelmeket, amelyek számukra váratlan, új identitásokat termelhetnek.

Két tényező azonban már most is a nyelvpolitikai küzdelmek fele taszítja a társadalmat, s ugyanakkor mindkettő a szakértői gárda kialakulását hátráltatja. Az egyik tényező a tömegkommunikációs szerkezet érdekeiből áll össze. Sajtóberkekben egyre többen érzik úgy, hogy az elit minden rétegét érintő nyelvpolitikai csatározások jelentik majd a tömegkommunikációs struktúra tűzkeresztségét. Vagyis: a tömegkommunikációs struktúra számára a felnőtté válás útja az egység-diszkurzusból való kilépéssel kezdődik. A nyelvpolitikai csatározásokat szorgalmazó másik tényező tulajdonképpen nem más, mint egy vékony elitrétegnek a közéleti szerepre való beállítódása. Ez a réteg a politikai élet perifériájára szorult, magukat szakértőnek érző és jelentős közéleti szerepről álmódó, illetve a ma még vezetőszeretpet vállaló humánértelmiségiekből áll. Azok számára, akik még a hatalmi körön belül vannak, ma hallgatást parancsol részint a vezető struktúrákhoz való tartozás, részint pedig politikusi tehetetlenségük felismerése. De a többnyire rövid idő alatt bekövetkező kijózanodás, a közvetlen beleszólás lehetőségeinek fölszámolódása után ők lesznek azok, akik a társadalomról való tudásukat és személyes presztízsüket is latba vetve döntő részt vállalnak a politikai tagolódás kulcskifejzéseinek újradefiniálásában. Ily módon közvetlenül vállalnak részt a politikai nyelvezetek kialakításában. Számukra a késztetés most is erős, de egy megfelelő, magát függetlennek nevező fórum híján a

koncentrált átdefiniálási kísérletek egyre késnek. A mai kísérleteknek a létező médiumokban az idegen szövegkörnyezetet is le kell küzdeniük. A brassói Kongresszus előtt már-már beindult ez az újradefiniálási folyamat, az új RMDSZ-struktúra azonban ismét többeket meghódított ebből a rétegből. Kijózanodásukra azonban nem kell sokáig várni, mert politikusi inkompetenciájuk hamar kiderül, s akkor ismét az átdefiniálásokra fognak koncentrálni.

Az elmondottak alapján azt a következtetést vonom le, hogy a potenciális szakértők száma nem növekszik a közeljövőben, sőt — a várhatóan beinduló nyelvpolitikai újradefiniálódás miatt — egyenesen a minimálisra csökken. A társadalomértésben valamennyire is jártas "szakértők" szívesen meglovagolják majd a politikai nyelvteremtés munkájában adódó nyilvános szerepeket. Ha rejtetten is, de mindig közéleti szerepre vágytak, és a sokkal kevesebb nyilvános szereplést nyújtó szakértői státus helyett szívesebben választják a "nyelvteremtés" mozgalmasabb, látványosabb munkáját. Ami nyilván együtt jár majd azzal, hogy a társadalomról való tudás szerzését átmenetileg vagy végérvényesen felfüggesztjük. Csak alig néhányan maradnak majd olyanok, akik az új identitásosztogatásokban adódó pályalehetőségeket nem veszik túlságosan komolyan, s marad idejük/kedvük arra is, hogy tovább termeljék a társadalomról való szakszerű tudást. Szakértői gárda csak a most vagy ezután tanulókból lehet. Abból a rétegből, amellyel ma gyakorlatilag az elit még társadalmi problémaként sem foglalkozik.

4. A tömegkommunikációs struktúráról

A szélesebb társadalom optikájából nézve a közép-kelet-európai régióban a tömegkommunikációs struktúra mindig az elit tereuma, nem egyszer pedig az elit domináns megjelenési módja. A "romániai magyar társadalom" jelentős része ma is így tekint a tömegkommunikációs struktúrára. Ezt látszólag több jelenség is igazolja. Többek között az, hogy a médiumok jelentős része még mindig a "mi" nyelvezetének bővületében él, ugyanakkor számtalan olyan alkalom van, amikor az elit legitimációs eszközének szerepét töltik be. A bevezetőben jeleztem már, hogy a monolit tömegkommunikációs struktúra falán megjelentek az első komolyabb repedések, egyelőre olvasói levelek és kívülállók által folytatott viták formájában. Az új hangnem jellege — megfigyeléseim szerint — határozottan jelzi, hogy a médiumok a nyelvpolitikai újradefiniálódás tereumává válnak, s ezzel együttjár az is, hogy megszűnnek az elit kizárólagos tereuma lenni! A közeljövőben a tömegkommunikációs struktúra eltávolodik az elitől, és önálló struktúrává válik. Ez lesz az első olyan "entitás", amely úgymond végérvényesen kiszakad a "romániai magyar" burokból, és nem csupán elindul a maga útján, hanem igen jelentős konstruáló szerepet tölt majd be a társadalom általános újradefiniálódásában. Állításmat olyan vizsgálódásokra alapozom, amelyeket az elmúlt tíz évben folytattam a média működése tárgy körében. Érveimet tömören a következők foglalhatom össze:

A tömegkommunikációs struktúra a "romániai magyar társadalom" legképlékenyebb, változásra leginkább hajlamos szerkezete. Ezt az 1989 előtti sajátos kettős szerepe indokolja. Egyrészt a szocialista médiaszervezet része volt, másrészt viszont nem képezte részét

.....

teljes egészében a román hatalmi beszédnek. Nemzetiségi jellegéből adódóan felemás helyzetben volt: formálisan a román médiaszerkezethez tartozott, tartalmilag azonban mindig maradt egy ellenzéki szerepe is. A hatalomhoz is tartozott, de a "mienk" is volt. Ez a felemás helyzet azt eredményezte, hogy a tömegkommunikációs struktúra sokkal inkább eszközjellegű maradt, mint a román tömegkommunikációs struktúra. Nem fonódott össze oly mértékben a szocialista hatalmi struktúrákkal, hogy ez az összefonódás számára komolyabb belső struktúrát alakított volna ki. Felszínes, szervezetlen maradt, olyas valami, ami van, de nincs saját ereje, nem áll a saját lábán. Ez az eszközjelleg eredményezte azt, hogy a médiumokat 1989 után nem kellett mindenestől félreseperni, a struktúra lényeges átformálása nélkül is történhettek életképes kezdeményezések. Elég volt nevet, hangnemet, témát változtatni, s a kialakult médiaszerkezet maradhatott, a személyek, a fölépítések, a módszerek is maradhattak. Mivel ez a tömegkommunikációs struktúra mint társadalmi entitás nem létezett a szó szoros értelmében, nem voltak olyan rejtett belső erők, visszahúzó struktúrái sem, amelyek az új kezdeményezéseket érdemben gátolhatták volna. Visszahúzó erők egy-egy lap, műsor kapcsán jelentkezhetnek, de a struktúra szintjén nem. A struktúra egyik része nem szólhatott bele abba, hogy a másik rész változik, s a változó sem szorgalmazhatta a restaurációra hajlót.

Ez az örökölt strukturális gyengeség már 1989-től lehetővé tette volna az átfogó strukturális átalakulást, a "Mi" nyelvezetéből való kilépést, a külön hatalom megteremtését. Mindez azonban nem történt meg, s csak ma látszanak egy ilyen változás jelei. A vélekedésnek többféle oka volt, ezekből csupán a legfontosabbakra utalnék:

— A befogadói tábor nem vagy csak nagyon kis mértékben képes váltani a témakezelés módozatát illetően. A korábban megszokott fekete—fehér (jó—rossz) tállalási mód 1989 után is domináns. Nincs igény arra, hogy a társadalom történéseit a médiumok árnyaltan mutassák be. A médiumok nagy része rájátszott erre az általános elvárára, s erre jó anyagot szolgáltatott az interetnikai feszültségek, valamint a szélsőséges román politikai pártok diskurzusa, a román kormány és elnöki hivatal rossznak ítéltető intézkedései. Jellemző, hogy ma, amikor a fekete—fehér beállítások száma a médiumokban csökkenőben van (részint a kevesebb ilyen jellegű nyersanyag, részint az állandó ellentétezesekbe való szemantikai belefáradás okán), a befogadói réteg nem az árnyaltabb megközelítések felé, hanem egyértelműen a színes megközelítések felé (magazinok) fordul. Ez is azt igazolja, hogy a médiumok 1989 után valós igényt szolgáltak ki a fekete—fehér megközelítések vállalásával.

— A médiaszerkezet újratagolódását igen jelentős mértékben késleltette a hazai és külföldi támogatási rendszer továbbélése, illetve kialakulása. Tény, hogy támogatások nélkül a lapok nagy része megszűnt volna. De az is tény, hogy e támogatások nyomán a médiák nagy része jelentős mértékben lazított, nem törekedett arra, hogy erőteljes saját struktúrát alakítson ki, s ugyanakkor szívesen maradt a korábbi működési mechanizmusok bűvkörében. Mivel ezek az életben tartó támogatások várhatóan elmaradnak, a médiaszerkezetnek ez a kivárára építő része megszűnik meghatározó erő lenni.

— A tényleges váltást késleltette és bizonyos mértékben késlelteti ma is, egy sajátos csapdahelyzet föl nem ismerése. A médiumok vezetői a legtöbb esetben úgy gondolják, hogy az 1989 előtti keretszerep továbbra is játszható. Vagyis: nem kell állást foglalniuk, saját profilt, hangnemet választaniuk, nem kell világosan kimondaniuk, hogy hol is állnak,

.....
hanem elegendő "helyet kell adni" a beküldött dolgoknak, és minden fog menni, mint a karikacsapás. E kényelmes pozíció hitvallói ma sem ismerik be, hogy a média maga az üzenet, s azt sem, hogy az üzenetnek legalábbis egy minimális szinten egyértelműnek kell lennie. A befogadók ezen a tájon is egyre inkább a médiát magát keresik, s nem a média egyik-másik anyagát. A mai médiumok nagy része nem "egyéniesség", s a médiaidentitások ilyen fokú képlékenysége a befogadók és a bedolgozók elfordulásához vezet.

— Csapdahelyzetnek minősült az a fölismerés is, hogy a médiumoknak az a fő feladata, hogy vállalják a korábban rejtetten, a mindennapi élet privát tereiben zajló beszédet. 1989 előtt ennek a mindennapi beszédnek az úgynevezett közérdekű része egyértelműen a fekete—fehér (jó—rossz) megkülönböztetés mentén zajlott. A médiumok vezetői úgy gondolták, hogy legfőbb feladatuk ennek a rejtett beszélési módnak a nyilvánosság és legitimé tétele, más szóval a kimondás gesztusának vállalása. Nyilvánvaló, hogy a médiák a sérelmi beszédre még alaposan rá is játszottak. Ennek a csapdahelyzetnek a föl nem ismerése a médiaszerkezet tagolódását és újradefiniálódását visszavetette.

— Hátráltató tényező ugyanakkor az a szakmai inkompetencia, amely a tömegkommunikációs struktúrát minden szinten jellemezte (az írni tudás hiánya, a szerkesztési munkák nehézkessége, az infrastrukturális lehetőségek nem ismerése, a médiaműködés szervezésében mutatkozó teljes ismerethiány, a megcélzott társadalom nem ismerése stb).

Mindezek az okok egyértelműen vezettek oda, hogy a tömegkommunikációs struktúra az elmúlt három évben látszólag a központban volt, valójában azonban a partvonalon állt. Jelentékeny társadalmi erővé nem tudott válni, s a belső újraszerveződést is mindmáig elhanyagolta. A most mutatkozó változások mellett még mindig azt mondhatjuk erről a szerkezetről, hogy mennyiségileg jelentős, de tulajdonképpen súlytalan, s mindaz a sokarcúság, amely a szerkezet egészét kellene hogy jellemezze, az szinte minden egyes képviselőjén belül megvan. A rendszert alkotó egyedek diffúz jellege, határozatlansága, kapkodása korántsem csak egzisztenciális okokra vezethető vissza (ahogyan a médiumok vezetői ezt beállítják), hanem sokkal inkább az 1989 előtti ontológiai státuszhoz való ösztönös, bár egyre sikertelenebb ragaszkodásban. Ami azt a beállítódást jelenti, hogy elegendő létezni, mert a működési szabályok egy tágabb struktúrában meg vannak határozva. Ezért az újradefiniálódást, s ezzel együtt a saját birtok határainak a megvonását, a saját arcél definiálását, a saját terep folyamatos megvédését biztosító eszközök és eljárások kifejlesztését még mindig lehet halasztani. Valójában ma már világos, hogy nem lehet, és a médiumokkal történik — 1989 után — az első visszafordíthatatlan változás: az egész tömegkommunikációs szerkezet a tagolódás és újradefiniálódás állapotába került. Korábbi helyzete tovább nem tartható, s elsősorban azért nem, mert nem volt olyan önálló belső struktúrája, amely ma képes lenne a küszöbönálló változást sokat késleltetni. A médiaszerkezet "gyenge" volt, és gyengesége okán ma tulajdonképpen ő az első "újjászülető".

Ennek a strukturális változásnak kétségkívül lesz egy olyan eleme is, amelyre mindenképpen oda kell figyelni. A beinduló tagolódás nyomán a tömegkommunikációs struktúra fokozatosan oldalra toódik. A struktúrán belül az egyes alkotóelemek (médiumok) fokozatosan önálló arculatot alakítanak ki, és a médiaszerkezet a beinduló nyelvpolitikai küzdelmek terepuma lesz. A társadalomszerkezet más, még változatlan elemeihez képest szerepe pontosabban definiálódik. És ami talán meglepőnek számít majd: mivel a társa-

.....

dalomszerkezet más elemei nem, vagy csak alig változtak, a médiaszerkezetnek az általános újradefiniálódási folyamatban konstitutív szerepe lesz. A médiumok fogják elbeszélni mindannyiunknak, hogy mi is történik velünk, mégpedig úgy, hogy az elbeszélést nem fogja diktálni senki. Úgy tűnik, hogy a médiumok egy része már elég erős ehhez a szerephez, s ha a támogatottak csődöt jelentenek, akkor a médiaszerkezet saját lábakon álló elemeinek a társadalmi súlya oly mértékben megnő, hogy nem fognak késlekedni a "velünk ez történik..." sztorik darabjainak sorozatos közzétételével. A sztorik igen jelentős részének természetesen az elit lesz a tárgya, mert hiszen igazán érdemleges ezen a tájon az elmúlt években csak az elitel történt. A tömegkommunikációs szerkezet hatalommá válik, s azt már teljesen külső tényezők határozzák majd meg, hogy önálló hatalom lesz-e, vagy pedig egy nagyobb, átfogóbb tömegkommunikációs szerkezet részévé válik.

5. Tisztaság és számonkérés

Akik megírják majd a "romániai magyarság" forradalom utáni történetét, azok minden bizonnyal el fognak töprengeni a bizakodás és a reménykedés különös váltakozásán. A nyilvános térben megfogalmazódó szövegekben szinte kötelező volt a reménykedés, a mondottak egésze viszont igen sokszor a teljes reménytelenséget sugallta. Máskor pedig megfordult ez a viszony: a reménytelenség nyert tételes megfogalmazást, a szavak mögöttes tartalma viszont reménykedésre buzdított. Ezek a szövegek azoknak a beszédmódjára emlékeztettek, akik 1989 előtt vállalták a hatalommal való szembefordulást, akik a rendszer bűneinek a nyilvános fölmutatásával végső soron — mintegy ellenpólusként — erkölcsi tisztaságukat helyezték a középpontba. "A reménytelen helyzet — írja Milan Kundera — mindig azt a vágyat kelti a tisztességes emberben, hogy kinyilvánítsa álláspontja tisztaságát. A becsületes ember a legsötétebb diktatúrában is arról álmodozik, hogy legalább egyszer világgá kiabálhassa ellenvéleményét; és még ha ezzel senkinek és semminek nem is használ, sőt személyes végzetét okozná vele, akkor is ez az egyedüli lehetősége arra, hogy megőrizze legalább az utolsót, ami sajátja: az arcát."

Igaz, hogy kevesen, de nálunk is voltak, akik nyilvánosan vállalkoztak erre a Kundera által jelzett kockázatos tetre. Róluk 1989 után sok szó esett, a figyelem középpontjába kerültek. Nem történt viszont nyilvános beszélés arról, hogy az elit nagyobb része ilyen vagy olyan oknál fogva nem tette meg ezt a gesztust. Nyilván érezték egy ilyen gesztus megtételének szükségességét, törekedtek arra, hogy saját arcuk tisztaságát valamilyen formában fölmutassák. Szűk (és biztosnak látszó) baráti, családi, munkahelyi körben próbálták eljátszani azt, hogy ők mások, mint a rendszer, s bár meg kell tenniük egyet s mást, ők mégsem piszkolódtak be, az ő arcuk tiszta, ők a létező helyzet fölött állnak. Néha megpróbálták mindezt a nyilvánosság számára is jelezni, nyilván csak utalások, összekacsintások révén. S mivel így a saját arc tisztasága nyilvánosan soha nem mondatott ki, maga a tisztaság hirdetése későbbi időszakra, 1989 utánra maradt.

Az úgynevezett forradalom nemzetiségi vonatkozásban elsősorban ennek az erős, korábban lefojtott igénynek nyújtott példátlan kifizetési teret. Meglepő viszont, hogy az elit tagjai eltérő módon éltek ezzel a lehetőséggel. Egyféleképpen viselkedtek a korábban első

.....
vonalhoz tartozók, és másképp a második vonal tagjai. A különbség azért is lényeges, mert 1989 után a "romániai magyar" elitnek gyakorlatilag minden tagja bizonyos értelemben az élvonalba került. A második vonalhoz tartozók arcuk tisztaságának fölmutatását fontosnak és sürgetőnek ítélték. Ők dominálták az 1990-es, 1991-es évek közéletét. Az első vonalbeliek, akik ma ismét dominálnak, csak később kerültek előtérbe. Ők nem foglalkoztak tisztaságuk hirdetésével vagy bizonygatásával, úgy tettek és úgy tesznek, mintha ezen a tisztaságon soha semmi nem ejtett volna foltot. Nézzük először az első csoportot, a saját arca tisztaságára nagy gondot fordítók rétegét!

a. A korábban a második vonalhoz tartozók az első hónapok mozgalmas időszakában úgy érezték, hogy szóban vagy írásban erőteljesen el kell határolniuk magukat a diktatúra világától, annak tovább élő formáitól. S mivel ez gyorsan, könnyen ment, arcuk tisztaságának meggyőző hirdetése céljából rövidesen használatba vették a forradalom után jelentkező új, külső vagy belső ellenfeleket. Kemény ítéletek illették a tegnapot, de még keményebbek a saját és az idegen ellenfeleket. Nem kímélték tegnapi önmagukat sem, ha arról volt szó, hogy mai arcuk tisztasága mellett hangzatosan kell érvelni. Ebben az időszakban megnőtt a "kockázatos tettek" száma, s ezzel egy időben egyre gyakrabban nevezték az új helyzetet reménytelennek. Ma visszatekintve az akkor elhangzott szövegekre, eljátszott szerepekre, okkal állítható, hogy annak a helyzetnek szükségszerűen reménytelennek kellett lennie, hiszen másként nem vált volna lehetségessé az arcok tisztaságának hatékony felmutatása. Mivel ez a "tisztulási folyamat" a nyilvános térben zajló szimbolikus értékű cselekvések sorozatából állhatott össze, s ehhez sok idő kellett, nyilvánvaló, hogy a helyzet reménytelennek való beállítása is alaposan elhúzódott. Kundera már idézett gondolatmenetét elfogadva ezen nem is kell csodálkoznunk, hiszen a szóban forgó típus nem csak reménytelennek állítja be az adott helyzetet, hanem "kockázatos tetteivel" még "hozzá is járul az ilyen helyzet kialakulásához (...) nem vágyik arra, hogy győzzön az igazság, amely mellett sikraszáll; ő maga ugyanis éppen azzal nyer a legtöbbet, ha az ügy, amelyért lelkesedik, vereséget szenved, mivelhogy épp az igazságos ügy kudarca világítja meg robbanásszerűen a világ nyomorúságos voltát és a magamutogató jellemének teljes dicsőségét".

Kundera ítélete súlyos és egy ponton talán igazságtalan is. Mivel idézett okfejtése egy elkövetkező időszakra szövegezt, önkéntelenül is egymás mellé állította azokat, akik a helyzet reménytelensége láttán arcuk tisztaságának felmutatására törekedtek azokkal, akik arcuk tisztaságának fölmutatása érdekében a helyzet reménytelenségének igazolására játszottak. Az elitnek ez a típusú helyzetkezelési stratégiája nálunk is működött, 1989 után egyenesen strukturált formákban. Mára azonban ez a stratégia lassan érvényét veszti. Mondhatja azt az elit, hogy a helyzet nehéz, de nem mondhatja azt, hogy teljesen reménytelen. Egy szerep társadalmi dominanciája véget ért. Eljátszói komoly pozíciókat is szereztek, de nem győztek, és nem képeznek átütő erőt. Lassan háttérbe szorulnak, és helyüket elfoglalják azok, akik 1989 előtt az első szellemi vonalba tartoztak, és akik igyekeznek elkerülni azt, hogy életútjuk tegnapi mozzanataira komolyabban rákérdezzenek.

b. Ehhez a réteghez azok tartoznak, akik 1968 táján, esetleg még előbb, komoly közéleti szerepeket vállaltak (szerkesztők, egyetemi tanárok, nemzetgyűlési képviselők, írók, hivatalnokok, tanügyi vezetők, ideológusok stb., de erről ma egyáltalán nem hajlandók beszélni. Ez a réteg viszonylag csendben kívárta, hogy az elmúlt két-három év hangoskodói,

.....

panaszkodói kifuthassák magukat, ma pedig szervezői pozíciók elfoglalásával, vezércikkek írásával, nyilvános szereplésekkel megpróbálnak ismét a középpontba kerülni. S teszik mindezt irigylésre méltó kitarással, sok munkával és következetességgel, úgynevezett szakmai mezben. Lehet velük párbeszédet folytatni, vitatkozni, munkájukat bírálni, csak egyvalamit nem lehet: élettörténetük korábbi mozzanataira rákérdezni. Ők ezt a korszakot zárójelbe tették, és nem illik a zárójelek mögé pillantani. Nagy nevek, akik az elit mai társadalmi játékában látszólag megengedhetik maguknak, hogy ki nem mondott hamisítással éljenek: nekik tegnapjuk nem is volt, illetve ami volt, az ugyanaz volt, mint ma, tehát nem érdemes emlegetni. Úgy vélik, hogy ők 1989 előtt is azt gondolták, amit ma, úgy cselekedtek, mint ma, legfeljebb csak kisebb hatékonysággal. Ők nem változtak, nem kellett változniuk, éppoly következetesen és szakszerűen vállalják magukra a társadalom gondjait, mint korábban. A tegnapot a mai feszített ritmusú cselekvésekkel/szerepléssel/közlésekkel fedik el, és vakon bíznak abban, hogy a tegnapiról senki nem fog majd beszélni.

Az elit többi rétege, a hangadó médiumok vezetői látszólag tiszteletben tartják ezt az óhajt. A szövegekkel, szereplésekkel találkozó hallgatók/nézők/olvasók azonban időről - időre megtörik a tegnapiról való beszélés tabuját. Az ok eléggé nyilvánvaló. Az elit eme tagjai nem mindig úgy írtak, mint ma, nem mindig olyan közéleti szerepet játszottak, mint ma. Egykori szerkesztőként, egyetemi tanárként, képviselőként, iskolai igazgatóként, íróként voltak olyan gesztusaik, hangsúlyaik, kijelentéseik, — s egyáltalán nem kis számban — amelyek a szocialista államhatalom közvetett vagy közvetlen megnyilvánulásainak tűntek. Aki "fent" volt, az óhatatlanul tett ilyen gesztusokat, ha más egyébről nem, akkor formásághól. Lehet, hogy akik megtették ezeket a gesztusokat, azok nem hittek benne, de mindig akadt legalább egy olyan olvasó, néző, egyetemi hallgató, diák, kérelmező szülő stb. stb, aki "kisemberként" ebben a gesztusban a hatalom ellene irányuló megnyilatkozását látta, s aki az adott helyen, az adott időben a szóban forgó szerkesztőt, egyetemi tanárt, képviselőt, igazgatót, író a hatalom prominens képviselőjeként volt kénytelen kezelni. Sok ember él együtt olyan negatív előjelű emlékekkel, amelyek közéletünk mai nagyjainak korábbi közéleti szerepeihez kapcsolódnak. Nem az általuk gondoltakhoz, hanem a "beélt", a vállalt társadalmi szerephez. S ezek az emlékek az egykori "fentiek" mai közéleti szereplései láttán föllevenítődnek, kimondódnak. Megjelennek személyközi beszélgetésekben, elhangzanak felszólalások formájában, fölbukkanak olvasói levelekben az újságok hasábjain.

Akikről így beszélnek, azok nagyon dühösek. Nyilvános levelekben válaszolnak, miszerint amit ők tettek, az nem is volt fontos, a betöltött szerep nem volt jelentős, a kezükben összpontosuló hatalom nem volt igazi hatalom és így tovább. Letagadni nem nagyon tudják az egykori "lentiek" állításait, de igyekeznek lezárni az ügyet, s próbálják tegnapi életüket visszaszorítani a biztonságot sugalló zárójelek közé. Nem veszik észre, hogy egyre többen, egyre többet beszélnek a tegnapi, az ötvenes évekről, az 1968-as nagy kiegyezésről, a szocialista kultúra meg-megújuló kampányainak vezetőiről. Nem veszik észre, hogy csak akkor tudnának valamennyire gátat vetni a számonkérő emlékezésnek, ha ők maguk mennének elébe a dolgoknak, ha bizonyos értelemben "elárulnák" azt a kort, amelyben szerepeiket eljátszották: elmesélnék azt, amit a "lentiek" akkor sem tudtak és ma sem tudnak, s ily módon személyük helyett az eseményekre terelnék a figyelmet. Ez ugyan

.....
valamelyes presztízsveszítéssel járna, talán a mai közéleti szerepléseiket is vissza kellene fogni, de az ilyen gesztus a rosszízű, személyreszóló számonkérések alól vélhetően kihúzná a talajt.

A visszatekintést azonban minden eszközzel igyekeznek kiküszöbölni, s ha mégis sor kerül ilyesmire, minden ilyen kísérlettel betegesen félnek. Nem hajlandók tudomásul venni, hogy példászerű szocreál novellát írtak a gyár hívó szavát megértő falusi lányról, ezerszer szavalt verset a szocializmus hőseiről és riportot a szocialista tájról; egyetemi kurzusok keretében fölmondták az egyedül üdvözítő tanokat; a szerkesztői és kiadói munkában kompromisszumok hosszú sorát kötötték, amelyeknek nagy része nyilvánvaló fiaskó volt; ideológiai tanácskozásokon zökkenőmentesen simultak bele szövegeik a "vannak még hiánnyosságok, elvtársak" frazeológiájába, és így tovább. Lehet, hogy mindezt tévedésből, kényszerből, túlélési vágyból vagy éppen sikeres alkuk érdekében tették, de mindez nem jelenti azt, hogy ezek a "szocialista gesztusok" nem történtek meg. Nem lehet meg nem történteknek tekinteni őket, és ami sokkal fontosabb: nagyon sokan vannak olyanok, akik a "lent" pozíciójából, a "sértett fél" pozíciójából ezeket a gesztusokat úgy kezelték, mint a szocialista államhatalom megnyilvánulásait! Mindezek szemében pedig az elit akkori gesztusai negatív beállítást nyernek. Elkövetődik apellálhatnak a szigorú sorsra, a kényszerűsége, de az akkori események "lenti" résztvevői ma úgy gondolják, hogy nekik igazuk van, s még azt is gondolják, hogy az akkori "hatalmi" gesztus a mai közéleti szereppel nem fér össze. Illene cezúrát tenni a kettő közé. Az akkori hatalmi gesztusok "lenti" résztvevői ma úgy gondolják, hogy nekik igazuk van, mert nekik kell a múlt tényeit előásniuk, s arra is feljogosítva érzik magukat, hogy az egykor megélt eseményekhez ma, több évtized távlatából, értékítéleteket rendeljenek. Ez pedig már nem egyéb, mint a szó szoros értelmében vett számonkérés. Azokat érinti, akik a tegnapi kulcsfigurái voltak, ma szeretnének a jelen kulcsfigurái lenni, és úgy tesznek, mintha a tegnapi társadalmi szerep nem is létezett volna. Egyre több jel mutat arra, hogy a tömegkommunikációs szerkezet a nyilvános számonkéréstől (esetenként a lejáratástól) nem fog elzárkózni. Ugyanakkor a "büntelen" új elit is szorgalmazni fogja ezt. Ebben a várható számonkérési hullámban a tegnapi elit ma szerepet vállaló tagjai közül többen áldozatnak tekintik majd magukat. Amennyiben semmit nem tesznek azért, hogy a tegnapijukról beinduló értékelést ők maguk is alakítsák, akkor minden bizonnyal önérzetükben, becsületükben sértett áldozatoknak tekinthetik majd magukat.

*

Az egyszólamú beszédről

Az elit nagy társadalmi játékról szólni akkor is kockázatos, ha csupa jót állítunk mindekiről. Kockázatos, mert sosem lehet eltalálni azt a minősítést, azt a jelzőt, amellyel az érintett személy vagy intézmény igazán elégedett lenne, s amely ugyanakkor ne sértene más személyek és intézmények hiúságát. Rosszat írni — bármilyen indok legyen is rá — még kockázatosabb, hiszen még a dicsérrettel némileg megoszlanak az érintettek, addig egy-egy elmarasztaló ítélet nyomán egyöntetlően fordul az ítélet megfogalmazója ellen

.....
mind a megmérettetett személy vagy intézmény, mind pedig a megmérettetéstől rettegő társak. Közös karlendítéssel mutatnak rá a békés felszínt megzavaróra, egyazon pillanatban és egyazon hangfekvésben kiáltanak rá, hogy ily módon megbélyegezzék.

Sok jel mutat arra, hogy a mérlegelőértelmező szó használata akadályokba ütközik. Vannak, akik élnek vele, de hangjuk halk és véletlenszerű, s mondanivalójuk súlya a mai kontextusban még jelentéktelen. Ezen nem kell csodálkoznunk, hiszen minden nyilvános térnek számító utcasarkon még mindig azok a lehangosabbak, azok szervezik a nyilvános beszéd rituáléit, akik csak egyetlen hangfekvésben tudnak beszélni, akiknek mindenkori mondanivalója mögött egyetlen kizárólagos hit vagy értékalakzat áll, akik az egyszer elfogadott (vagy örökül kapott) fix ponttól nem tudnak elszakadni, s akik minden más hangot, amely megtöri a monofon beszéd rendjét, idegenné vagy egyenesen ellenséggé formálnak át. Ez a beszéd nem tűri a rákérdezést, nem viseli el a ráfigyelő tekintetet, nem ismeri fel saját érvényességének határait, veszélyes ellenfelet lát minden más hangban, s veszélyt érezvén, csak önnön hangereje növelésében látja az egyetlen kiutat. Harsog, átkoz és számláz, hogy utána — némiképp lecsillapodva, demagóg önkritika szellemében — végrehajtsa magán azt a kis kozmetikázást, amely az ellenséges beszédekkel szemben immunissá teszi.

Aki értelmezni próbálja a körülötte zajló eseményeket és azok hőseit, annak hamar rá kell jönnie arra, hogy a bejárásra kiválasztott terep kiszámíthatatlanul viselkedik. Ahol a legszilárdabbnak tűnik a cselekedeteket beburkoló egyszólamú beszéd, talán ott roppan össze száraz kéregként a leghamarabb, s ott lesz a leghevesebb a reakció. A terep egyébként is csak csigalassúsággal járható, oly sok az újraértelmezendő tett, és elképesztő mennyiségű lábjegyzetet kíván az összekacsintásokra alapozódó egyszólamú beszéd. S ha mindennek ellenére sikerül körvonalazni egy-egy vázlatot, a létező társadalmi agorák közül még egy sem képes arra, hogy társadalmi érvénnyel lássa el az elkészült értelmezést. Az értelmezés elhangozhat, nyomtatásban megjelentethet, de nincs fórum, ahol társadalmi súlyra tehetne szert. A monofon beszéd fórumain pedig az értelmező szó menthetetlenül esetleges és idegen. Más nyelven, más füleknek szól, s bár jócskán vannak már polifon diszkurzusra vágyók, táboruk még nem elég nagy, vagy helyük nem eléggé megjelölt ahhoz, hogy ez a locus agorává is váljék. S ezen nem is kell nagyon csodálkoznunk, hiszen az értelmező szót is használni tudók igen alaposan belekeveredtek az elit nagy társadalmi játékába. Egy olyan játékba, amelyben nem csupán a föl sem ismerhető csapatok játszanak sokkapus meccset, hanem amelyben a közönség és a bíró is folyton labdába rúg. Mintha szaporodna azok száma, akik úgy érzik, hogy a játékos meze furcsán lóg rajtuk, s időről időre megpróbálnak ki-kimaradni a játékból. Keresik a partvonalat, amelyet egyelőre megtalálni sem könnyű. Ha egy helyre gyűlnek, akkor már pusztán együttlétiük is fórumot teremthet az értelmező szó számára, s elindulhat egy olyan átrendeződés a nyilvános beszéd síkján, amelynek nyomán a monofon beszéd híveinek és apostolainak folyamatosan veszíteniük kell.

Csikszereda, 1993 június

Jegyzet

1. Tekintettel arra, hogy a magyarországi tömegkommunikációs nyilvánosság rendszerint monolit tömbként, legfeljebb csak nagy szimbolikus súllyal rendelkező egyénekre bontva kezeli az RMDSZ-t, a további gondolatmenet hatékonyabb követése érdekében röviden összefoglalom az RMDSZ szerkezetével és működésével kapcsolatos legfontosabb ismereteket.

Az RMDSZ életében az 1993-as brassói Kongresszus minden szempontból a lényeges változások kezdetét jelentette. A "régiek" és a "radikálisok" hosszú ideje folyó vetélkedése (az előbbieket a Domokos Géza, az utóbbiakat a Tőkés László neve jelölte) az ekkor mérsékeltnak kikiáltott Markó Béla szövetségi elnökké való kijelölésével ért véget. Ez a váltás számos lényeges reformot indított el az addig meglehetősen diffúz szervezet életében. Megindult a szervezeten belüli szerepek és felelőségek kijelölése. Az elnöki struktúra mellett létrejött a Szövetségi Képviselők Tanácsa, amely egyféle nemzetiségi "parlament" szerepét tölti be. Tagjai a román parlamentben jelenlévő RMDSZ szenátorok és képviselők, az RMDSZ belső platformjainak képviselői, helyi önkormányzatok képviselői, személyiségek, összesen 133 személy. Tulajdonképpen az SZKT az RMDSZ legfelsőbb fóruma. Állandó Bizottság vezet, amelynek elnöke Csiha Tamás. Nyolc állandó bizottsága van: Oktatás, ifjúság, tudomány; Gazdaság, költségvetés; Politikai kapcsolatok; Közösségfejlesztés, falupolitika, szociálpolitika; Közigazgatás, önkormányzat; Művelődés, műemlékvédelem, egyház; Emberjog, jogsérelem; Programbizottság. A végleges szerkezet 1993. június végétől létezik, működésének beindulása 1993 őszére várható.

Az SZKT hozta létre, az Elnökség jóváhagyása mellett, az Ügyvezető Elnökséget, amely tulajdonképpen a "kormányzatnak" felel meg, és feladata a brassói Kongresszus által jóváhagyott RMDSZ-Program megvalósítása. Az SZKT a Szövetségi Elnök javaslatára Takács Csabát nevezte ki ügyvezető elnökké, vagyis terminológiánkban "kormányfővé". A "kormány" felépítését, hatáskörét az SZKT ezintén 1993 júniusában szabályozta. A "kormányfő" mellett hat ügyvezető alelnök foglalkozik a gyakorlati feladatok megoldásával (politikai; önkormányzati és reformügyi; gazdasági; oktatási és ifjúsági; művelődési és egyházügyi; parlamenti frakcióvezetés). Az alelnökök saját irodával rendelkeznek, a "kormány" az SZKT által jóváhagyott költségvetés alapján működik.

Ez a fentől kiépített szerkezet még nincs igazán bejáratott viszonyban a három évvel ezelőtt létrehozott területi vezetéssel (az RMDSZ eredetileg megyénként, régiókként épült fel), nem tisztázott az erőviszony a korábban kialakult bukaresti parlamenti csoporttal, de az RMDSZ-listán korábban helyi tanácsossá választott személyekkel, polgármesterekkel sem. A központban kialakított szerkezet (Elnökség, SZTK, Ügyvezető Elnökség) legitimitása azon dől el, hogy képesek lesznek-e tényleges befolyásuk alá vonni a korábban kialakított és önálló életre kelt szervezeti formákat (amint az úgynevezett "hármak árulása"-vita 1993 nyarán igazolta, a központi befolyás kiterjesztése nem fog könnyen menni).